Драма в 5 діях

ДІЄВІ ЛЮДЕ

Михайло Михайлович — волосний старшина.

Омельян Григорович — писар.

Сидір — збірщик, прибічник старшини.

Петро

Семен

Дід

односельчане

Микола

Павло

1-й ЧОЛОВІК

2-й ЧОЛОВІК

3-й ЧОЛОВІК

4-й ЧОЛОВІК

Опанас — бурлака.

Олекса — молодий парубок, його племенник.

Галя — Олексина молода.

Олена — сестра Олекси.

Пріська — жінка Петрова.

Гершко — жид.

Поштар.

Громадяне, десятники, парубки і дівчата.

ДІЯ ПЕРША

Волосне правленіє.Стіл. За столом сидять Писар, старшина Гершко.

ЯВА І

Старшина. Хто ж то базіка?

Гершко. Первий — Петро. Він каже, що замість того, щоб заплатить недоїмку, — я з вами в кумпанії куповав у мужиків на громадські гроші хлі'б будущего урожаю з великою уступкою. Вредний зовсім чоловік! І так все розказує, наче він там був. Декотрі хазяїни почали забивать йому баки, то він чуть не бив Дмитра.

Старшина. Нехай собі чешуть язики! Собака бреше, а вітер несе. Що то вони щитать нас будуть, чи як? Я їх пощитаю! А холодна нащо? Поки що ціна підніметься, продамо хліб і бички, то й гроші покладем на своє місце; от їм і дуля, хоч би й до начальства дійшло.

Гершко. Аби все було гаразд — ви лучче знаєте.

Старшина. То-то. (Сміється.) Ти не робій, Гершку. Омельяне Григоровичу, що ви там записались так і не слухаєте, що тут Гершко розказує?

Писар. Тут статистіка зовсім голову заморочила.

Старшина. Покиньте, пощитаємо свої діла.

Писар. То їсть, хоч пропади: одно — статистіка, а другое — скопленіє большое отписки.

Старшина. Беріть щоти. Кладіть. Ну, Гершку, кажи.

Гершко. Зараз. Я купив тисячу пуд пшениці на роз-і; писки. Скидки з пуда двадцять копійок проти ціни, яка буде восени, та проценту за те, що вперед дав гроші, з кожних утрьох рублів—мірка жита або ячменю. Записали?

Писар. Записав.

Гершко. Тепер роздав п'ятсот рублів тим, що не схотіли хліба продавать під розписки, і кожний хазяїн з трьох ірублів приніс за процент мірку пшениці або дві ячменю, що у кого було. Окрім того, кожний хазяїн повинен одробить один день за вигоду.

Старшина. Ну, це в розділ не піде. Це вже моє щастя, тілько ж у мене й буде що робить! Цього ви не записуйте в щот!

Писар. А скілько ж ячменю і пшениці принесли?

Гершко. Це треба подивиться, я з собою записок не брав.

Писар. Ну то так не дощитаєшся, це настояща статистіка!

Гершко. Найкраще ходім до мене, ми там удвох і пощитаємось.

Старшина. Ай справді.

Писар. Ну, а статистіка? Лежатиме?

Гершко. Полеже, хіба так її зараз і схопиш?

Писар. Та вам байдуже, а мене становий знову буде лаять!

Старшина. Пусте діло. А ти, Гершку, все-таки наслухайся, що там горлата голота базіка, хоч вона і не страш — все ж лучче, коли знаєш. Тепер, слава богу, страшних немає. Був тут у нас митець бунтовать громаду. О, тоді погано, а як Панаса не стало, то хоч дехто і дере горло, але на бо нічого не тямлять!

Гершко. Що ж то за птиця, той Панас?

Старшина. Не бійся, його тут нема: він десять літ уже в Криму чабанує, навряд чи й прийде!

Гершко (сміючись). Нехай його там вовки з'їдять, коли він страшний.

Писар. Та йди вже — може, хоч горло даси промочити, а то зовсім засохло. (Склада бумаги.) Ну й надоїла мені та статистіка, ви не повірите! Через неї і лишню чарку вип'єш.

Виходять.

ЯВА II

Старшина (один). Ехе-хе! Діла, діла! Коли-то ти їх покінчаєш? І усе є, благодарить бога, а ще мало! Що б то задовольниться. Отже ні, така вже пелька людська несита. Другу тисячу доклав, а хліб та скот продам, то з баришів закладу третю, і всі гроші громадські треба здать у казначейство, щоб не скушали. Ще щоб не пійматься! Хоч і не показуєш виду, що страшно, а на душі якийсь неспокій раз у раз: ну, як начальство довідається,що я на громадські гроші баришую, пропаде багато праці! Наче аж легше, як тілько подумаєш, що вернеш гроші — і гріхів ніяких! Поможи боже! Тоді вже не буду зачіпать казенних грошей. Оцей тілько раз коли б благополучно... А тут ще другий неспокій! Ну, що ти будеш робить на світі божому? Запала в око дівка, тут є у бідної вдови — Галею прозивається, — і нудюсь світом! Та вже ж стара Марія не сказилась, щоб не віддала своєї дочки за мене заміж. Та й дівчина ж! Чорт її знає, в кого вона игуродилась така хороша! Там така дівка, що тілько гляне... А!.. Аж тоді вже буду задовольнений, як висватаю Галю. Послав оце Сидора до старої Марії — почуємо, що скаже! Не думав уже й жениться, а от розбагатів — гарної жінки захотілось... Хто його зна, коли вже ті діла покінчаю... Що ж це Сидора так довго нема? (Загляда у вікно.) Здається, він іде. Аж тремтю: що то він скаже?

ЯВА III

Входить Сидір.

Сидір. А я думав, що ще застану дома, та заходив до вас.

Старшина. Ну що, бачив?

Сидір. Та чи ви знаєте, що Параска провідала якось, що ви сватаєтесь, там репетує — мало не вискочила на хату.

Старшина. А нехай їй біс, тій Парасці, — обридла вже вона мені! Кажи, що Галя, чи согласна?

Сидір. Та де там вам согласна, не хоче: в нього є вже, каже, Параска.

Старшина. Та що ти мені з Параскою лізеш у вічі? Хіба я з нею вінчаний, чи як? Ти діло мені кажи.

Сидір. Не хоче в одну душу: лисий, каже, старий!

Старшина. Тю на її батька! Який же я старий? Адже ж нехай прирівняє до мене якого парубка, чи справиться зо мною?

Сидір. Коли ж, бачите, дівчина вона дуже молода, красива, то де вже їй іти заміж за вас.

Старшина. А чому ж і не йти! Яка ж розумна дівка

не піде за багатого хазяїна, хоч би й немолодого?

Сидір. От бачите, а вона каже: яка розумна дівка

піде, хоч би й за багатого, та за старого.

Старшина. Чи не брешеш ти?

Сидір. І, єй-богу, правду вам кажу, не хоче: й руками, ; й ногами брикається. Мати каже, що вона кохається з Олексою Жупаненком, а примусить її, каже, не маю сили: як не ,схоче, каже, то вона й повіситься, я її знаю.

Старшина. То ти так і кажи! Тепер я бачу, через що я й старий, і сякий, і такий. Це друга річ! Ну, то постривай, я покажу їй Олексу! Постривай... Он що!.. Постривай!.. Еге! Сидоре! Я тебе зробив хазяїном, помагай же мені!

Сидір. Кажіть, я все зроблю. Мені аби отвіту ніякого.

Старшина. Який там отвіт! Візьми ти Олексу зараз під арест, у мене коні на тій неділі, покрадені, скажи, що на його пада підозріниє. Галя від нього відкинеться, як від злодія, а там ми ще поміркуємо з писарем, якщо буде стоять на свойому, чи не можна його в москалі запроторить. Після завтрього якраз прийом в нашому участку. Так, так! А може, ще що видумаю. Іди зараз та гукни Омельяна Григоровича, він тут, у Гершка у шинку.

Сидір виходить.

ЯВА IV

Старшина (один, гука в двері). Мерщій писаря зви! От тобі й раз! Хто ждав, щоб дівчина, гола як бубон, не пішла за мене заміж? Але я хочу, щоб вона була моєю жінкою. Хотів я розбагатіть — розбагатів; хотів я почету — маю; тепер хочу красиву молоду жінку — та й не добуду?! Ні, добуду! Я Олексу того й у Сибір пошлю, як на те піде! Все спродам... Ні, це вже лишнє: цілий вік наживав, та й збуть? Можна й так обійтись!.. Старий, каже, дурна, дурна! А гроші, а худоба!! Хотів би я тепер упирем буть, щоб причарувать її...

ЯВА V

Входить писар.

Писар. Пощитались. Виходить баришів п'ятсот рублів. Сотняжка и мені перепаде!

Старшина. Дві! Тілько зробіть діло. Омельян Григорович, скажіть мені: чи можемо ми з вами вкупі заправить так, щоб супротивникам нашої волі прийшлося і свербляче, і боляче?

Писар. Як у якому ділі, а до того ще й як кому, треба знать послідовательно.

Старшина. Ви від мене не обіжені? Еге, ні? То й знайте: помагаєте мені — собі помагаєте.

Писар. Істина. Я всегда так думав і так поступав, що

це ви так збентежені? Яке там діло? Мабуть, круте?

Старшина. Многосложне діло, Омельяне Григоровичу, але як і виграємо, то й могорич буде!..

Писар. Многосложний?

Старшина. Он який!

Писар. Кажіть.

Старшина. Я знаю, що вам багато говорить не треба. Ви зразу мене урозумієте. Єсть тут дівчина прехорошая собою — Галя Королівна. Мені захотілось її взять за жінку. Послав сватать, а вона не захотіла.

Писар. Це діло трудне: В душу не залізеш і туди її не навернеш, куди сама не схоче.

Старшина. Не те. Слухайте далі. Вона не хоче за мене через одного парубка — Олексу Жупаненка. От цього-то Олекси треба здихаться — і Галя Королівна моя. Розібрали?

Писар. Тепер розібрав. Здихаться? У городі є у нас один чоловік, Казюкою прозивається, так той тілько й порадить, як здихаться.

Старшина. Як самі не придумаємо, то й до Казюки вдаримося, — я Казюку й сам добре знаю, не одну справу з ним виграв! А поки що самі поміркуємо. Оце зараз я послав Сидора заарештовать Олексу за те, що буцімто він покрав мої коні на тім тижні. Мені здається, що Галя від нього відцурається, як почує, що він злодій. Та цього мало. Чи не можна його в москалі віддать? Бо з кіньми справи не виграєм. Ну лишень розкиньте розумом!

Писар. А постривайте, справлюсь, яке його посемейство.

Старшина. Мати-вдова і три сестри.

Писар (шукає по списку). Один син.

Старшина. Мати вийшла заміж та живуть при вітчимові.

Писар (ударив по списку). Ой, постойте, — можна.

Старшина. Чи єсть же таке діло, щоб воно було невозможно? Хіба ми сьогоднішні? Ну, кажіть, як?

Писар. Мати, значить, Вербенчиха, дочки при ній, а Олекса Жупаненко особо остався — одиночка, значить, а одиночки йдуть! Так і по списку показано.

Старшина (цілує писаря). Голова!

Писар. Постривайте, а як по справці скажеться...

Старшина. То друга річ, нехай оказується, а тим часом не буде мішать.

Писар. Та чи так? А як хто заступиться, як мати пожалується?

Старшина. Куди їй к бісу жалуваться! Та ми її охолодну запрем на той час, поки приймуть Олексу; а мені би Галя побачила, що Олекса в москалі пішов, то вона моя.

Писар. Як так, то й так! Значить, підженем свою полізу. Глядіть же: дві сотні з баришів і могорич! А тим часом аайте здорові, я піду до Гершка, там ще щоти зоставив, треба кінчать.

Старшина. Я вже знаю, які то щоти, лучче б ви їх не кінчали, бо ще рано, може трапиться яке діло, а як щоти скінчите, то...

Писар. Я свою степень понімаю! От тілько статистіка мені в печінках сидить — та нічого, не ударим в грязь лицем: таку статистіку підведем, що тілько руками становий розведе. (Виходить.)

ЯВА VI

Старшина (один). От і хороший чоловік, тілько торка багато! А голова золота! Ну, здається, діло іде на лад! Коли б мені тілько це діло виграть — годі! Буду в церкві щопразника отаку свічку ставить!.. О, здається, це Сидір іде. Так, він, і Олекса з ним. Ану, попробую ще ласкаво заспівать.

ЯВА VII

Сидір і Олекса.

Сидір. Так, так, голубчику! Нічого тут крутить і сюди і туди, у на то свідки, що ти коней віддав злодіям!

Олекса Та бога ви побійтеся, я вам десять свідків подам, що як у старшини коней покрадено, я був аж у Висці, на весіллі, там і ночував, там і на другий день зостався і тілько в обід третього дня приїхав.

Старшина. Та вже як не вертись, а треба буде признаться, бо з города я получив звістку, що злодій піймався і на тебе показав.

Олекса. А щоб він катові на свого батька показав! Не паскудьте ви мене, ви знаєте, що ми були хазяїни і мій дядько Панас був старшиною, як і ви, а що тепер зубожіли, то це не порок, може, ще й ми хазяїнами будемо. За що ж ви таку біду накликаєте на мене.

Старшина. Бач, у дядька пішов! Дуже цікавий! Гляди, щоб і тобі, як і дядькові, не втерли носа. Були хазяїни! А тепер твій дядько — бурлака, чабаном десь служить, а все через те, що розумний дуже.

Олекса. Дай боже всім такого розуму.

Сидір. Ти лучче попроси старшину, а то ти все гостро одказуєш.

Старшина. А вийди, Сидоре, в сіни, я з ним побалакаю. То він тебе соромиться!

Сидір виходить.

Чуєш, парубче, я тобі і коні подарую, і діла ніякого не заведу, і ще дам сто карбованців... тілько відсахнись ти від Галі Королівни — я її сватаю! Іди куди в найми, скажи, що кохаєш другу — одкинься від неї! Бо як цього не зробиш, то я тебе і в острог посадю, і в москалі віддам — все одно пропадеш.

Олекса. Так ось воно що! Ви б так і казали: це ви купуєте у мене мою дівчину? Ні, дядьку, бідний я, правда, і сто карбованців гроші, але я повісився б на другий день або й зараз, якби взяв у вас сто рублів для того, щоб розпанахать свою душу, зсушить своє серце разом з чужим серцем! Ні, дядьку, цього не буде! Ви мене не злякаєте тим, що посадите. Посадите — то й випустите. А в москалі піду, то не по вашій

волі, а так, значить, слід, тепер усі ідуть. Тільки мені писав дядько Панас, що я вільготний...

Старшина. Я тобі покажу вільготу, коли так! Бач, який завзятий! Я до тебе ласкою, а ти гуком на мене! Е, собачий сину, стривай же, я тебе поки в москалі віддам, то ще й різками випорю, волосним судом. Сидоре! Візьми його в холодну, ми з ним завтра розправимося, ач яке зіллячко!

Сидір. Іди.

Олекса. Гріх вам буде, дядько! Я всім людям розкажу, за віщо ви надо мною згнущаєтесь.

Старшина. Посади його та поклич писаря.

Сидір. Та онде й він, і Гершко біжать сюди обидва.

Сидір з Олексою виходять.

ЯВА VIII

Старшина (дивиться у вікно). Диви, й справді, неначе їх хто в потилицю турлить, — біжать. Чи не побився, бува, Гершко з писарем?! Ще мало клопіт—розбирай своїх. Ну, вже той Омельян Григорович, з духовних, а не по-духовному поступа...

ЯВА IX

Гершко і писар разом в двері вскочили і застряли. Гершко виборсався первий, а писар, п'яний, говоре з дверей.

Писар (в дверях). Постой, Гершку, ти не розкажеш, загарчиш тільки, бо ти захакався, як собака.

Гершко. Не журіться за мене, глядіть, щоб самі не впали!

Старшина. Бачите, Омельяне Григоровичу, а казали, що свою степень понімаете!

Писар (підходе). Всеконечно понімаю! Ето не ваша, а моя печаль!

Старшина. Що ви там натворили?

Писар. Все як слід. Постойте, я вам по порядку. Тілько що я випив послідню чарку і закусив хварширована щукою, у нього славна щука...

Старшина. Та кажіть вже: чи ви побились, чи що?

Писар. Боже сохрани! Вот (цілує жида), значить, мир і любов! А тілько дело важное єсть. Гершку, повествуй!

Гершко. Пам'ятаєте, як ви сьогодня сказали, що тут у вас був бунтовщик Опанас Бурлака?

Старшина. То бий вас сила божа, які полохливі! Так же ж був, а тепер чорт його знає, де він! Кажіть толком — що там трапилось?

Гершко. Ну, слухайте ж сюда: оцей самий Бурлака сидить у мене в шинку, тілько що прийшов. Там його обступили люде! Розказують, що Олексу заарештували, чули, як Сидір гвалтував, що він коней ваших покрав; і той Панас сюди збирається. Я затим і прибіг, щоб вам сказать.

Старшина. Та ні, то не він! Де йому тут узяться? То тебе лякали.

Гершко. Він! Перелякав мене на смерть: ножем ударив по столу — загнав його по саму колодочку.

Писар. Верно, как статистіка!

ЯВА X

Входить Бурлака, в постолах, в свиті, з торбою за плечима і з чабанською гирлигою в руках. Писар присіда біля столу, жид задом крадеться за двері і щеза.

Бурлака. Здрастуйте вам. Не пізнали?

Старшина (стривожений трохи, але не показує виду). Ба ні, пізнав. Давно прийшов?

Бурлака. Та оце тілько що ввійшов в село! Як же ти поживаєш, Михайло? (Іде до нього, хоче почоломкаться.)

Старшина. Ти знай честь, пам'ятай, з ким говориш! Здається, бачиш, що старшина (показує знак), то треба й говорить якось іначе.

Бурлака (трохи одступа назад). Це так товарища стрічаєш? Ну, вибачайте, господин старшина. А я й чув від людей, що ви стали великий, пан, що до вас ні приступу тепер, та і не вірив, аж воно і справді так. Вибачайте ще раз.

Старшина. Яке мені діло до людського пащекування! Всяк повинен знать своє стійло. Чого тобі треба?

Бурлака. Бачите, я йшов додому спочивать, на старість надоїло мені між чужими людьми тиняться. Сивіть почав, і ні до кого було голову прихилить! А тут у мене зостався племенник — Олекса Жупаненко, — думав у нього доживать старість. Приходжу сьогодня в село, питаю про свого Олексу, а мені й кажуть, що його тільки що заарештовано. Так я й додому не заходив; розпитав, хто старшина, зараз і сюди — думаю собі: старий приятель Михайло дасть братерську раду. Одначе бачу, що ради

не буде. Ну, хоч скажіть мені, будь ласка: за віщо ж хлопця посаджено під арешт?

Старшина. А ти що мені? Начальник, чи як, що я тобі буду розказувать, за віщо кого в холодну посадю?!

Бурлака. Ба ні! Ви мені начальник, а всякий начальник повинен заступаться за правду і кожному мирянину давать і пораду, і одповідь на його питання!

Старшина. Та я знаю, що ти дуже розумний, з тобою не збалакаєш! То ти тілько за цим прийшов? Мені ніколи, іди собі з богом!

Бурлака. Як же це буде? То ви й не скажете, за віщо мого племенника посадили?

Старшина. Пішов собі геть! Що ти мені молитву прийшов читать?

Бурлака (підходить, старшина одступа). Слухай, Михайло! Я не подивлюсь, що ти старшина, а тілько не заговориш по-людськи, то виволочу тобою всю хату! Кажи, не дратуй мене: за віщо взяли парубка? Я не одступлю за поріг, поки не довідаюсь!

Старшина (оглядається.) Омельян Григорович, де ви?

Писар. Я тут — на місці. (Шука наче чого.) Перо десь упало.

Старшина. Пишіть протокол! Чули, що він казав?

Писар (підіймається, витріщив очі і дивиться). Не уро-зумів!

Бурлака. Шкода, пане-брате, твій писар тепер тільки мисліте може писать. Бач, який гарний — мов сова! Ще раз просю тебе, Михайло Михайлович, не дратуй мене, скажи: за віщо ти арештував Олексу?

Старшина. Твій Олекса — злодій, за то й сидить, чув?

Бурлака. Злодій?! Брехня! Люде зараз казали мені, що Олекса смирний, роботящий і чесний хлопець! Не шуткуйте цим словом, господин старшина! Все моє щастя в цьому парубкові: він мій племенник, він мій хрещений син, я задля нього тілько сюди й вернувся. Коли правда, що Олекса злодій, я від нього відцураюсь і завтра ж вернусь назад, а коли довідаюсь, що ні... Глядіть! У Бурлаки та сама душа зосталась і те саме серце б'ється в грудях, котрі дванадцять літ тому назад водили його скрізь шукать правди. Я і тепер знайду правду!.. (Виходить.)

Старшина (до писаря). Шукай, шукай! Вітра в полі... Ну, а ви — хоч викрути: яка тепер з вас порада?

Писар. К вечеру — как стьоклушко!

Завіса.

ДІЯ ДРУГА

Дворище волосного будинку.

ЯВА І

Сидір і писар.

Сидір. Ви ще не знаєте Бурлаки, — він нічого не подарує. Бачите, не вспів у село увійти, вже й колотить миром, а все через кого? Через дівку!

Писар. Михайло Михайлович дуже ласий на баб'ячий рід, нігде правди діть!

Сидір. Наробить йому Галька клопоту! І то ти скажи, на милость божу, заманулось чоловікові! Хіба мало цієї погані?

Писар. Коли ж гарна бісова дівчина: оком поведе — й слабого з постелі зведе.

Сидір. Так засватана ж уже!

Писар. Тим вона ще краща: засватана дівка вподоби!

Сидір. Глядіть, щоб не було біди!

Писар. Пусте діло, ніякої біди не буде. Ми на законном основанії віддамо Олексу у москалі.

Сидір. А як же він витягне далекий жеребок?

Писар. А доктор нащо? Доктору заплатить, то він буде більше бракувать, щоб добраться до Олекси.

Сидір. Хіба! Ну й голова! Сьогодня буде война. Бурлака радив пощитать волость, там така буча вийшла, що страх: одні за Михайла, а другі протів нього!

Писар. Ти б ішов до шинку, там вже зібралися, треба могоричить декого. Утремо носа Бурлаці.

Сидір. Та ми вже радилися з Михайлом Михайловичем. Знаєте, що я вам скажу: єй-богу, страшно іти, ще битимуть. Вчора похвалявся Петро. Що буде, то буде, побачимо, — піду! (Виходить.)

ЯВА II

Писар. Що воно за чоловік цей Бурлака? Може, й справді його послухають і причепляться щитать волость? Та, впрочем, що ж вони зроблять, як не дать їм книг? Одна морока! Піду, поки сход, може, скінчу відомость про заводи. Ну вже мені ця статистіка обісіла, аж нудно робиться, як згадаю про неї! Де ж, одніх хворм дванадцять! Шутка сказать! (Виходить.)

ЯВА III

Старшина (один). Сьогодня треба діло повернуть круто. Як зіб'ю Бурлаці пиху, то знову буду панувать. Держись, Михайло! Коли б мені завтра тілько Олекси здихаться, а там, поки його вернуть, поки що — то ми Галю висватаємо. Не знаю ж, чи писар у волості? Вже й на сход збираються. Сьогодня ще й на весілля треба піти — просили. Може, там і Галя буде? Піду безпремінно — чи не влучу години, щоб побалакать з нею! (Іде у волость.)

ЯВА IV

З-й чоловік. Я ще малий був тоді, як він пішов з села, то і негаразд його знаю. Скажіть мені, чи його так-таки Бурлакою і прозивають, чи це від того, що він бурлакував?

Петро. Через те, що бурлакував, через те й Бурлакою звуть. Щоб ти знав, що він за чоловік, то я тобі розкажу. Давно це було, ще за крепацтва, — бодай не верталось! Ми вмісті з Опанасом пасли валахів панських, — літ нам було, може, по п'ятнадцять. Раз надвечір попасом прийшли ми з валахами до ліска, — ось що за Варчиною балкою, — де не взявся, сучої пари, вовк і задавив двох валахів. Біда — битимуть. А Панас такий був, що не доведи боже, якби його вибили — підпалив би двір, сердитий та завзятий! Ото Панас й надумав тікать на Басарабію , а ми сиротами були. Пригнали ми валахів додому, — ввечері їх не лічать.

Повечеряли, вкрали хліба та й подались. Де та Бесарабія — ні він, ні я не знаємо! Йшли навпростець, куди Панас вів. Він був цікавий і чув, що Басарабія в той бік, де сонце стоїть в обідню пору. То так і йшли на сонце. Не стало у нас хліба, я зовсім підбився, почав плакать і лаяться. Опанас довів мене до якогось села і сказав: іди, каже, в село і признайся, звідкіля ти, то тебе назад пошлють, бо не тобі, каже, бурлакувать! Попрощався зо мною та й пішов. Так Опанас пропадав літ двадцять, а може, й більше. Як же настала воля, він і прийшов додому. Розказував, був аж коло Дунаю, а послі попав до якогось німця в Крим, там чабанував, та й грамоти добре вивчився.

3-й чоловік. От чоловік — світа побачив!

Петро. Еге! Та й недурно ходив. Скоро прийшов, зараз хазяйство почав заводити, — грошенята були. Тоді ще якраз уставні грамоти робили, от ми його й вибрали старшиною.

3-й чоловік. Так він і старшиною був? Тепер пам'ятаю, пригадав! Коло його хати раз у раз народ збирався, і він їм розказував. Через що ж він знову подався бурлакувать? Тоді ж воля вже була.

Підходять люди: 1-й і 2-й чоловіки і ще дехто.

Петро. А був у нас посередник, чоловік нічого собі, тілько все гроші позичав, через те і промотався. Один раз причепився до Панаса, щоб той позичив йому з громадських грошей тисячу рублів. Опанас не дав. Ну, і завелися. Посередник його змінив і настановив Михайла Михайловича, що й досі хазяйнує, а Михайло зараз і позичив грошей посередникові, значить. Ото тут і пішло. Опанас почав правди дошукуваться і таки добився, що губернатор посередника змінив, але ж і сам, їздючи то сюди, то туди, спустив всі гроші, які привіз з Криму. Тоді і каже: я свого добився, гроші громадські вернув і посередника вигнав, а тепер знову піду зароблять собі гроші. — та й пішов до прежнього хазяїна в Крим. І

оце вже, мабуть, літ більше десятка, як його не було в селі, тільки іноді гроші присилав сестрі Горпині.

1-й чоловік. Так він, мабуть, знову грошей приніс. І я його добре пам'ятаю, він же наш сусіда і з покійним батьком був приятель, то я часто слухав, як він, бувало, в неділю почне розказувать про божественне і про всякі землі. Батько казали, що він усю Библію прочитав.

2-й чоловік. Як же то він ще й досі з ума не зійшов, бо, кажуть, як Библію всю прочитаєш,, то безпременно з ума зійдеш! Я чув, як баба Ярина казала, що Бурлаків дід був запорожець і накладав, каже, з чортами. Може, й він через те такий тямущий вийшов.

1-й чоловік. Отак ушквар! Хіба чорти стали б його вчить святому письму?

Всі сміються.

Ну й вигадав!

2-й чоловік. Чого ти зуби скалиш? Послухав би, що Ярина каже!..

1-й чоловік. Сидів' три дні—та й висидів злидні!

Сміються.

ЯВАV

Приходить Семен.

Семен. Здрастуйте вам! А хто то висидів злидні?

1-й чоловік. Та тут комедія: він каже, що чорїи вивчили Панаса Бурлаку святому письму. (Регоче.)

2-й чоловік. Брешеш! (Сердито передразнює.) Ге-ге-ге! Якого бісового батька смієшся?

1-й чоловік. Не кажи нічого, не подумавши, то й сміяться не будуть.

2-й чоловік. Тьфу! (Виходить.)

1-й чоловік. Не дай бог, який гарячий, плюнь у друге місце.

Петро. Та годі вже вам! Всі. Ба й справді, завелися, наче малі діти! 3-й чоловік. Он Бурлака іде, і люде з ним.

Петро. Може, хоч трохи приборкає крила нашому Михайлові Михайловичу. І що тілько вони виробляють, то й сказать не можна.

ЯВА VI

Приходять Опанас, Микола, дід, Павло і ще люди.

Бурлака. Таке-то, люде добрі, робиться у вас: взяв парубка і ні за віщо посадив у холодну та й держить. Тепера він один син у матері, а старшина ставить його без вільготи

по списках! Захотілось йому, бач, молоду Олексину собі

висватать, а та йому гарбуза піднесла, і то він так мститься. Він вас усіх заставе робить на нього, як ви будете

мовчать!

Дід. Бодай не казать. Роблять, що хотять: Сидір Кавун

та писар орудують всім. Котрі багатшенькі, тягнуть за ними. От хоч би й з наділами: хто не мав сили—поприбирали у наділи до себе, а тепер ніяк не відтягаємо. Поки діти були малі, то й я свої наділи віддав, — аби виплачували; а тепер діти підросли, став требувать назад, — кажуть, ніби я продав, ще й документи якісь показують.

Бурлака. То це, виходить, підлоги.

Дід. А підлоги.

Бурлака. Так чого ж ви дивитеся? Сход має право повертать усі наділи тим, кому вони належать.

Дід. А так, так!

Бурлака. От сьогодні виберемо щотчиків, пощитаємо його. Як я розібрав діло, то він багато грошей замотав, а ви мовчите, кожний про себе дбає, а за громадське байдуже. А там і до наділів доберемось.

Дід. Та це правда.

Петро. Ні, братці, не так нам Михайло допік, щоб і тепер йому мовчать! Аби був чоловік, щоб шлях показав, то ми його приструнчим! Звісно, ми люде темні, а він з писарем і робе, що схоче.

Микола. А що ти йому зробиш? Базікаєш тілько!

Дід. Він скрізь руку має, а ми що?

Петро. Одсохне йому та рука, як Опанас візьметься.

Микола. Там уже побачимо.

Петро. Та й побачимо! Треба, братці, тілько за Панасом тягти, а як підемо урозтіч, — нічого не вийде.

Павло. А хто ж то руку буде тягти? Старшина як вийде, то й ти язика прикусиш.

Микола. Бо й прикусе!

Петро. Аби ти не прикусив, а я не з тих.

Микола. Та то ти сміливий оце зараз, а як у холодну посадять, то не те заспіваєш.

Петро. У холодну! Дзуски! Короткі руки! Хто ж поведе? Хіба ти, може?

Микола. Як звелять, то й я поведу.

Петро. Знаєш, що я тобі скажу?

Микола. А що?

Петро. Та то...

Микола. Кажи ж, що?

Бурлака. Постойте, братці. За віщо ви сваритеся? Ви старшину вибрали, ви його й змінить можете. Тілько ж як ви будете свариться, то нічого не вдієте. Це йому буде ковінька на руку.

Павло. Хто ж тобі казав, що всі хочуть старшину скинуть.

Сидір. Як його скинем, то тебе виберем, чи як?

Павло. І ти будеш такий самий.

Бурлака. От бач, уже й знайшлися ті, що з однії миски сьорбають! Нехай і тебе виберуть, нехай і цей самий буде, але ж подумайте: де він того добра набрав? Хіба не чули, що вчора балакали, як старшина на громадські гроші купує хліб через жида? Силою хоче від парубка дівчину взять, згнущається над усіма, — це гірше султана!

3-й чоловік. Та не гомоніть-бо так голосно, он старшина стоїть у вікні, ще почує.

Петро. Нехай слуха, коли вуха має! Вони замотали більше двох тисяч оброчних, а з нас шкуру деруть!

3-й чоловік. Та цитьте, бо почує.

ЯВА VII

Громада стає купками, купками іде і розмова. На однім місці сцени.

Дід (балака до тих людей, з котрими виходить). Та вже ти мені що хочеш кажи, а наділи треба повертати тим, що в уставну грамоту записані!

З гурту. Так це так: сьогодня я не можу оплачувать і віддам вам наділ, а через яке врем'я знову вертай.

Павло (підходить). Дід через те так кажуть, що їх син покинув наділ та й пішов з села; мені той наділ накинули, як ще земля була дешева, і я за нього платив літ сім, а тепер син вернувся, земля подорожчала — вертай йому наділ!

Дід. Не тілько мій син, багато є таких! Що ж їм, без землі зоставаться, по-твойому, чи що?

Павло. Про мене, нехай їм дають землю, а я наділа не віддам.

Дід. Як присудять, то віддаси!

На другім місці сцени.

2-й чоловік (до 3-го, котрий одійшов від Петра і підійшов до 2-го чоловіка). Воно, я тобі скажу, як придивиться гарненько, то виходить Петрова правда. Аби б тілько Опанас взявся.

3-й чоловік. Та й я так кажу, тілько на бісового батька так репетувать, почує ще, то поки там що, а в холодну запре, от тобі й справа.

4-й чоловік. Як вовка бояться, то й в ліс не ходить! З гурту. Та ти сміливий щось!

Ті, що слухають, регочуть. На переді кону.

Петро (до 3-го чоловіка). Чого ти боїшся? Ну, почує, так що? Адже ми по закону!

Чоловік розводить руками і йде до чоловіків 1-го, 2-го і 4-го.

Микола (до Петра). Терпіть не можу, як воно розпустить пащеку! Хоч би від себе, а то, мабуть, Опанас навчив. Випив та й верзеш.

Петро. Брешеш! Я стілько ж випив, як і ти! А по-твойому як? Лучче мовчать? Нехай мотають, нехай обдирають — еге?

Микола. А чим же ти докажеш?

Петро. Чим? Як чим? Та тим...

Микола. От бач, що й сам не тямиш, що балакаєш.

Петро. Опанас докаже!

Микола. Що ти мені Опанасом тикаєш! Опанас позавчора тільки прийшов і вже він розумніший за всіх став.

На ганку показуються старшина з писарем і слухають.

Петро. Бо й розумніший, де ж тобі до нього! От почуєш, то тоді і язика прикусиш.

Микола. Почуєм!

Петро. Забрали громадські гроші, поклали у кишені, а ми мовчи?! Ти, мабуть, поділився з ними, що мої речі не до душі тобі?

Микола. Я знаю, що ти в холодній сьогодня посидиш, і Опанас тобі не поможе.

Петро. Не діждуть! Вони мошенники, а я нічого не замотав, та ще й у холодну!

ЯВА VIII

Старшина (з писарем виступаючи вперед). Здрастуйте, з празником будьте здорові!

Всі затихли і повертаються до волосного будинку. Дехто одказує: "Спасибі! Будьте й ви здорові!"

Сьогодня, мабуть, сходу не буде, бо багато п'яних. От зараз первого Петра візьміть і посадіть у холодну, йому дуже жарко!

Бурлака (виступаючи вперед). А за віщо ж то його і в холодну брать?

Старшина. А тобі яке діло? Ти чого сюда прийшов?

Бурлака. На сход.

Старшина. Яке ти право маєш мішаться не в своє діло? Знай свою отару!

Бурлака. Я свою отару знаю, і доглядаю, і обороняю, а ви свою ні за що маєте!

Старшина. Не смій зо мною так балакать!

Бурлака. Вибачайте, господин старшина, що я вам скажу: і ви не смієте зо мною так балакать! Хіба це я погане що-небудь кажу. Я питаю вас, за що чоловіка в холодну садовить?

Старшина. А ти що таке? Ти прийшов сюди мене вчить? Ти не маєш права на сході бути, який ти хазяїн, ти чабан!

Бурлака. Ви не кричіть, бо й я вмію кричать. Ви не лякайте мене — я ляканий! Я знаю, що вам не хотілось би мене отут бачить!

Старшина. Нам не треба пройдисвітів. Ходив цілий вік біля овець, то й ходи, а на сході зась!

Бурлака. Михайло Михайлович, глядіть, щоб я вам чого-небудь не сказав!

Старшина. Іди, кажу, звідсіль!

Бурлака. Наше одно село волость составля, то на сході всякий хазяїн має право голосу.

Старшина. О! Ти дуже розумний! Грамотій. Жалуйся на мене, що я тебе вигнав з сходу, а тим часом геть звідціля!

Бурлака. Знаєте, що я вам посовітую: ви всіх їх повиганяйте та вдвох з писарем і рішайте діла. А поки вони будуть, буду і я. Я такий же хазяїн, як і вони.

Старшина. Такий, та не такий!..

Бурлака. Через що ж то так? В мене є і хата, і наділ є, і оплати я всі віддав.

Старшина. І оплати всі віддав, та й іди тепер, звідкіля прийшов. От що! (До писаря.) Прочитайте йому той закон, що ви мені показували.

Писар хутко іде в волость.

А тим часом візьміть Петра у холодну, щоб п'яну пащеку не розпускав!

Микола. Ходім, Петре, я вже бачу, що ти доказав!

Петро. Не гавкай, щоб і ти не завив.

Писар (виносить книгу і дає Бурлаці). Прочитай 71-ю о волосних сходах.

Бурлака (бере книгу і, розгорнувши, віддає назад). Подивись сам у цю книгу! Мабуть, ви всі діла рішаєте по цій книзі?

Писар (хапа книгу і читає ніби про себе). "Собрание отборных песен." (Ні в тих ні в сих, вертить книгу в руках.) Чи не штука! Оддав дякові, вміcто цієї книги, закон. Одинаковий перепльот!

Старшина. Що це?

Писар (виходить). Статистіка зовсім голову заморочила.

Старшина (кричить йому вслід). Давайте цинкуляр!

Бурлака. От бачите, у вас і закона нема при волості.

Старшина (сердито). Іди звідціля, кажу тобі! А то ти договоришся, що я тебе по 38-й!

Бурлака. Ні, не піду. Вам би хотілось, щоб і я, як другі, мовчав? Та цього не буде! (До громади.) От, люде добрі, яка річ: у нас по волосних книгах є гроші, а в наличності їх нема! Я це докажу! Господин старшина знає, де гроші, та тілько не хоче, щоб ви знали.

Старшина. Так ти мене злодієм робиш?

Бурлака. Ні, не я вас роблю злодієм, ви уже самі зробили себе злодієм. Зберіть щотчиків, нехай пощитають волость!

Старшина (до громади). Хто дума, що я злодій?

Петро (підніма руку вгору). Я!

Старшина. Хто сказав "я"? Петро! (Сердито.) Візьміть його у холодну зараз, — він п'яний!

Петра тягнуть у холодну, він опинається.

Петро. Беріть, беріть, нехай з вас дух вибере!

Бурлака. Люде добрі, за віщо ж ви чоловіка тягнете? Це ж все одно, що ви себе тягнете! Ну, а як старшина скаже, взять тих, що тягнуть тепер Петра, то другі й тих посадовлять у холодну? Та так, не розбираючи за що будете садовить один одного, поки всі не будете в холодній сидіть?!

Петро (кричить). Усім те буде, усім! Він вас всіх у холодну запре!

Петра силою потягли.

Старшина (до Бурлаки). Що ти людей бунтуєш? (До громади.) Чуєте, чому він науча! Посадіть Петра, та й його візьміть, щоб не бунтував людей!

Чуть голос Петра: —"Всім те буде, всім!"

Бурлака. Оцього вже не діждеш, щоб і мене посадить, я тобі не вівця! Не думай, що зо всяким можна однаково розправляться! Я й на тебе суд знайду!

Старшина. Мовчать! Не смій мені тикать!

Бурлака (з запалом). Не заслужуй! Коли з тобою по-чеськи, то и ти не будь тим, що моркву риє! Бач, яка правда! Позабирали гроші громадські

в свої кишені та й багатіють, а як знайшовся чоловік, що хоче знать, де ті гроші, так він його зараз в холодну. Не любиш правди!

Старшина. От я тебе провчу! (До громади.) Хто сміє щитать мене, хто дума, що я гроші покрав?! (До Бурлаки.) До станового його зараз одіслать. Я тобі покажу, як такі слова говорить на сході. (До волості.) Омельяне Григоровичу, ідіть сюди!

З гурту голос

1-й: "Бо таки не мішало б пощитать";

2-й: "Може, й справді грошей нема!"

Старшина. Хто там обзивається? Чи не хоче у холодну?

Бурлака. Так їх, так їх, овець! Щоб не балакали! Всіх у холодну, вони один другого посадять!

Старшина. Взять його!

Два чоловіка підходять до Бурлаки. З холодної чути голос Петра: "Усім це буде!"

Бурлака (до чоловіків). Пішли геть, вівці! Писар виходить.

Старшина (до писаря). Чого ви там сидите? Тут Панас Зінченко оскорбленіе мені наніс! Пишіть протоколі Він бунтує громаду... Злодієм мене робить. Єсть цинкуляр...

Бурлака. Злодіїв ніхто не робить, вони самі привчаються красти.

Старшина. Чуєте, що каже? Зараз його в стан! Нехай коней мені запрягають, я сам поїду. (До громади). Сьогодня сходу не буде! Ху! (Береться за голову). Він арештований, не пускайте його. (Виходить у волость, взявшись за голову.)

Писар (чухає потилицю). От тобі і статистіка!

Дехто з громади розходиться.

Бурлака (до писаря). Чого ж стоїш? Пиши бумагу! (До громади). А вам скажу, що як ви не пощитаєте волость, то багато своєї худоби не дощитаєтесь! Ач злодюга, куди поверта! Сходу не буде, бо п'яних багато! Оскорбили його, що пощитать хотять! Не сховаєшся, голубчику, від мене! Побачимо, як ти Олексу у москалі віддаси, я й до справника, і до губернатора доступлюсь. А ви мовчіть, поки він поїсть вас всіх! (Іде.)

Старшина (вискакує на гачок і кричить). Що ви його пустили, візьміть його, він арештований!

Бурлака (обертається). Чорта пухлого візьмеш!

Писар. Неожиданний хвинал!

Завіса.

ДІЯ ТРЕТЯ

Улиця. Вправо волосний будинок — з того боку, де холодна. В холодній виламано вікно. Здалеку чуть весільну музику.

ЯВА І

Бурлака. Боже мій, боже! Як то важко жить на світі. А через що воно й важко, як не через самих людей. Замість того, щоб любить одному другого, як братам слід, вони один протів другого ворогують і готові в ложці води утопить того, хто стане урікать їх за неправедне життя! (Мовчить.) От, думав, доживу віка спокійно, а тепер приходиться знову воювать! Не можна ж, не можна схиляться перед таким супостатом, як Михайло. До якого страху довів людей: ніхто не хоче везти мене в город, знаючи, що я поїду жалуваться начальству на старшину! Шукав Петра, може, цей чи не повезе: він сміливіщий від других; сказали, що пішов на весілля. Піду і я туди. А як і Петро побоїться? Тоді пішки махну. Треба поспішать, бо запакують хлопця, — тоді вертать з москалів трудніще буде. Я ж тобі, Михайло, покажу, як згнущаться! Достав у п'яного Тараса два приговора фальшивих. На обох приговорах померших хазяїнів записано більше, ніж живих. Що там за гомін? Вікно виламано у холодній! Може, Олекса втік? Добре б було — і його візьму з собою. (Виходить.)

ЯВА II

Старшина, Сидір і чотири десятники виходять з холодної і оглядають виламане вікно.

Старшина. От тобі якраз і встерегли Олексу!

Сидір. Чорти його батька знає, як він виламав це вікно!

Десятник. Здорова, бісова тінь, напер, то воно й вилізло.

Старшина. Ти завжди так глядиш. Аж досадно, їй-богу! Тепер він з Бурлакою, певно, уже поїхав в город! От тобі й пропала справа, а!..

Сидір. Та хто ж його знав, що таке скоїться.

Старшина. Хто знав, хто знав!.. Треба було знать. Ти ж знав, що Петро сидів у холодній, то вже ж він розказав Олексі про Бурлаку, а

племенник такий, як і дядько, розбишака подухалий, от і втік! Що ж тепер робить?

Сидір. Та що робить?.. 'А дивіться — он маячить: то ж Бурлака потяг на весілля!

Старшина (приглядається). Так, він. (Так, щоб десятники не чули). А Галя на весіллі?

Сидір. Там і вона, танцює з парубками; я оце звідтіля прийшов. Панас їй духу надає, щоб не журилась; він усім розказує, що Олекса не піде у москалі.

Старшина (зітхнувши). Ну, то ще побачимо. Поки хвалько нахвалиться, то будько набудеться! І чого ти не заарештував його на сході? Тепер мудруй.

Сидір. Еге, чого? Добре вам казать — чого! Хіба ви не знаєте? Він так розпалився, що до нього страшно було й приступить.

Старшина. Отож-то бо й біда, що ти сміливий тільки, як треба Петра або кого ще смирніщого взять, а як при-йшлося Бурлаку, то й тпру.

Сидір. Ну й чудно ви розказуєте! А якби тьопнув кілком чи каменем по голові? У мене ж діти є!

Старшина. Мабуть, мені самому треба прийняться за нього, бо ти нічого не зробиш, тілько хвалиться умієш та совіти давать! Розбери діло: як тілько ми сьогодня не заарештуємо Бурлаку, то він завтра буде у воїнському при-сутствію, — тоді за Олексу спечемо рака, бо його не приймуть, він докаже, що вільготний. А тілько він вигра цю справу, тоді пиши усе пропало. От тобі одно, а друге — писар совітує держать його під арештом, поки приговора не зробимо вислать Бурлаку зовсім з села. Тепер він не покине нас, поки свого не доб'ється. То й нехай посидить, а

приговор, — і гайда! Бач, харпак, волость щитать захотів, скрізь йому діло!

Сидір. А так, так! Його треба десь діть, він не тілько щитать волость, а підбивав громаду, щоб другого старшину вибрали, я сам чув!

Старшина. Та ти мені не кажи, я його знаю добре, — збірщиком при ньому був, —як собака на сіні: сам не їсть і другому не дає. Вредний ірод, а як удариться оце до начальства, то й Казюка не поможе. Казюку, кажуть, чорт підкинув його матері замість настоящої дитини, котру баба забула перехрестить, як воно родилось, а дитину взяв до себе; ну, а Бурлака з діда-прадіда наклада з чортами, то ще хто його зна, котрий переваже.

Сидір. На бісового ж батька зачіпали? Зразу треба було з ним замирить. А все через кого? Через дівку...

Старшина. Сидоре, знай же честь. Тобі тілько дозволь за стіл, то ти й на стіл... Щоб я, начальник, та дивився в руки Бурлаці, а не діжде! Який би я тоді був старшина, хто б мене боявся, всі б знали: що Бурлака скаже, так і буде.

Сидір. Робіть, як знаєте, ви — голова.

Старшина. Отже, слухай сюди: Бурлака на тім боці, на весіллі, то він неминуче буде йти цією вулицею назад.

Сидір. Я вже догадуюсь: ви хочете тут Панаса злапать? Єй-богу, Михайло Михайловичу, страшно до нього підступать, — смертоубійство буде!

Старшина. Та й дурний же ти, а ще хвалишся розумом!

Сидір. Ну, то кажіть ви, що придумали, бо, виходить, я не догадуюсь.

Старшина. Він піде спать п'яненький, а ми назирці за ним та сонного його зв'яжемо — і у холодну, нехай посидить, поки Олексу здамо у москалі; а там — відер десять горілки, побалакаємо з громадою, зробимо приговор і пошлемо Бурлаку подальш відціля, — нехай там волость щита чи, про'мене, хоч і старшиною буде! Тямиш? Де тобі! А ми всяку резолюцію вже з писарем поклали.

Сидір. От, голова, так голова! Ну, нехай хто другий муд-ріще пригадає, нехай, мовляли, посидить! Так точно, нехай посидить!

Тим часом десятники залаштували вікно.

Десятник. Готово!

Старшина (огляда). Так добре! Тепер два чоловіка ідіть шукать Олексу і хоч з-під землі викопайте, а щоб на ранок був, а ми вчотирьох посідаймо отам біля рову. Надворі темно, ніхто не примітить.

Розходяться.

Сидір. Стривайте; чуєте — хтось співа.

Старшина. Еге. Ходім! Я тебе провчу, я тобі покажу — щитать волость, бунтовать громаду! Будеш мене згадувать! О, ти не знаєш ще Михайла Михайловича, то будеш знать! (Виходить).

ЯВА III

Семен (п'яний, співа).

Добра горілка, краща від меду' Вип'ємо, куме, ще й у середу!

Продаймо, куме, рябу телицю, Вип'ємо, куме, ще й у п'ятницю!

Крутився, крутився і не попав на той бік! Чи втраплю ж я хоч додому? Це ж, здається, моя клуня! (Приглядується до куща). Моя!.. Га? (Оглядається навкруги). Хтось звав, а нікого не видко... Так, так! (Приглядається). Клуня, іменно клуня! Он і чорногуз! Тут і ляжу... (Стає на коліна і хоче скинуть свиту). О, хтось гомонить, мабуть, жінка вийшла! (Надіва свиту). Піду у хату! (Хоче підняться і сіда).

ЯВА IV

Бурлака (за лаштунками співає).

Ой наступила та чорная хмара,

Став дощ накрапать,

Ой там збиралась бідна голота

До корчми гулять.

Ой нумо, хлопці, та по півкварти,

Та будемо пить.

А хто з нас, братці, буде сміяться,

Того будем бить.

Ой іде багач, ой іде дукач,

Насміхається:

Ой за що, за що вража голота Напивається? Ой один устав, за чуба достав, Другий в шию б'є: Ой не йди туди, превражий сину, Де голота п'є!

Еге, іменно — не йди! Мабуть, старшина догадався, що не прийшов на весілля, бо пом'яв би боки. Кудою ж це Петро пішов? Чи не зайшов він до Дмитра? Випив і забув, що удосвіта треба їхать в город. (Натикається на Семена.) О, чи не Петро?

Семен. Це ти, Ярино? Одведи мене в хату, бо в клуні холодно.

Бурлака. Семен! Чи тобі ж пить горілку? Гай-гай! Вже й не тямить, де він.

Семен. Та не бреши, не бреши, Ярино! Це ти мене лякаєш, перемінила голос... Ач, яка хитра, ну, не вража баба... (Сміється). Яка!.. Диви, ще й пустує. Веди мене у хату.

Бурлака (сміється). Бач, як розпатякався! Треба одвести до хати, бо надворі темно, ще хто-небудь наїде. (Підходить і підводить Семена). Ходім, ходім, овечко, додому!

Семен (цілує Панаса). Жінко моя, голубко, Ярино, спасибі, спасибі!

Бурлака. О мій баранчик дурненький! Ти б лучче воду пив, ніж горілку, — бач, як намок, насилу підніму. (Бере на руки, як дитину, і виходить з ним.)

ЯВАV

Старшина, Сидір два десятники крадуться з другого боку.

Старшина (показує). Бачили, хлопці? Ходімо ж назирці за ним. Як тілько засне, то ми його тоді насядемо, зв'яжемо і в холодну відтарабанимо. Нехай там .посидить зв'язаний до ранку, а вранці ми йому хлосту дамо.

Ходім!

Пішли. Яка хвиля — тиша, здалеку чуть знову — скрипка і бубон грають.

ЯВА VI

Олекса (крадеться). Скрізь тихо! Здається, нікого нема! Був дома і не застав дядька, пішов підводу шукать у город. От напасть! Утік з холодної, щоб хоч побачиться з Галею. Пішов би на весілля —страшно: чого доброго, там здибають, як кинуться шукать. Та вже скоро повинні дівчата йти з того боку, так я тут і побачу Галю. Ач, стара собака! Чого заманулось? Молодої дівчини, та ще найкращої! Думав, як бідна, то й поквапиться. Не в ті взувся! Ще... бог змилувався, хоч дядько Панас надійшли, to не дадуть пропасти, а то прямо хоч живий у землю лізь, та й годі. Сьогодня Петро в холодній розказував, що дядько завтра поїдуть до справника. Постривай, лисий, коли б мені тілько відбуть цю оказію, я тобі бебехи надсаджу, піймаю я тебе у дячихи!

ЯВА VII

Дівчата (співають весільну пісню і переходять кон).

"На добраніч, подружино,

Бо вже ми йдемо,

Уже ж твоє дівування

Собі беремо".

"Ой беріте, подруженьки,

Та діліться,

Та за моє дівування

Не сваріться!"

Як дівчата переходять кон, Олекса підбіга до Галі і придержує її.

Галя. Хто це?

Олекса. Голубко моя, це я.

Галя. Ти, Олексо? Тебе випустили? Ну, слава богу! Що, угамовався старшина?

Олекса. Де там тобі угамовався! Я втік, щоб з тобою побачиться та побалакать, бо завтра треба їхать у прийом.

Галя (обнімає його). Бідненький!

Олекса (обнявши Галю одною рукою). Ні, моя зоре! Я багатіший далеко від старшини, бо ти мене любиш!

Галя (тулиться до нього). Бач, який багач! А що ж я буду робить, як тебе приймуть у москалі?

Олекса. Дядько переказували через Петра, щоб не боявся. Старшина хоче підлогом віддать мене, щоб тебе висватать. Я вільготний, кажуть.

Галя. А щоб він не діждав, щоб я пішла за нього заміж! Що собі в голову забрав! Аби ти мене не забув, а я буду і з москалів тебе дожидаться, орле мій!

Олекса. Моя лебідонько!

Цілуються.

Галя. Серце!

Мовчать.

Олекса. І чого їм треба, пекельним душам? Та нехай вони тямляться, тепер я щасливий. Я не вмію тобі сказать, як мені гарно! А вимучився за ці два дні, що тебе не бачив, страх, здалось — год сидю. Тепер мов і біди ніякої не було.

Галя. А мені зараз і думки ніякі в голову не йдуть. Мовчала б отак цілу ніч! Так би й заснула!

Олекса. Ходім до вас на город, там посидимо.

Здалеку чуть голос Панаса: "Бодай тебе завійна взяла!"

Галя. Чуєш?

Прислухаються. Голос Бурлаки: "Спалю, всю худобу поріжу!"

Олекса. Хтось б'ється чи в холодну когось ведуть, тікаймо!

Виходять. Голос Бурлаки: "Сонного зв'язав та й знущаєшся! Бодай вам руки покорчило! Луципір!" Голос старшини: "Ходім, ходім, голубчику, у холодну!"

ЯВА VIII

Виводять Панаса зв'язаного.

Бурлака. Я тобі цього в вік вічний не подарую! Унукам закажеш! Не будеш же ти мене держать у холодній до смерті.

Старшина. Добре, добре! От як завтра дамо хлосту, то посмирнішаєш, о, посмирніщаєш!

Бурлака. А щоб ти своїх дітей не побачив, коли це станеться! (Силкується розірвать вірьовки.) У!!

Старшина. Ха-ха-ха! Не розірвеш! Вірьовка нова!

Бурлака. Караул, розбійники!

Сидір (б'є Бурлаку по шиї). От тобі розбійники! (Пхає його в двері, звідкіль чуть стогін. Сидір замика двері.) Сиди там! Ач, укусив за пальця, чиста собака!

Старшина. Тепер тілько Олексу знайти — і діло наше гуде!

Сидір. А де ж він дінеться? Знайдемо, може, вже й ведуть.

Старшина. Ходім, хлопці, до мене, по трудах, я дам вам по чарці. Натомились добре. Я вже думав — випручається. Здоровий страшенно. Де ж, одвірок вирвав рукою! І Вигулявся коло овець. Нехай тепер попостить. Ти, Сидоре, його доглядай, поки я приїду з прийому, а там ми йому дорогу найдемо.

Сидір. Та вже будьте певні!

Виходять. Парубки переходять кон і співають: "Ой чумаче, чумаче..."

ЯВА IX

Пріська штовхає Петра, а той опинається.

Пріська. Іди, іди! Посидів у холодній, то ще хочеш посидіть.

Петро. Та мені треба було Панаса знайти.

Пріська. Знаю я, якого Панаса! Чого ти витріщав очі на Іваниху?

Петро (сміється добродушно). Ну, та й дурна ти, вража баба! Сказано — баба, та й годі! Тобі раз у раз на думці пусте! От хіба... Пусти, мені треба безпремінно Панаса найти, він мене шукав!

Пріська. Говори кому інчому, а я знаю тебе, здорова собака! Тобі однієї жінки мало!

Петро (обніма Пріську). Ох ти, моя голубко!

Пріська (штовхає Петра). Та відчепись, марюко! Петро. От напасть! Удень старшина, а вночі жінка під арештом держать.

Щезають.

ЯВА X

Тріщить вікно в холодній. Потім випадають дошки, і Панас вилазить.

Панас. О господи милосердний! Зроду такого сорому не переживав, як оце прийшлось на старість! О, тепер же або жив не буду, або тебе доконаю! Землею, небом і богом заприсягаюсь, що мав би згнить в острозі, а це тобі, Михайло, не пройде даремно!

Завіса.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Волосне правленіє.

ЯВА І

Писар (сидить на землі сонний, протирає очі і оглядається кругом). Оце так, у волості і заснув. (Стогне, піднімаючись з землі, і береться за голову.) А у голові гуде, то, єй-богу, неначе вітер у димарі! Учора передав куті меду. Добре, хоч рано прокинувся, — ніхто не бачив, що я тут валявся. Аж за серце смокче, так погано! (Позіхає і потягається.) А тут ще й роботи до біса... Послали в город бумагу, щоб Бурлаку арештували і як безпашпортного привели. Оце сьогодня повинен. зібраться сход і підписать приговор, щоб як Бурлаку приведуть, то ми його назад. Треба писать приговор, поки що. Я так думаю, що Бурлака, як насидиться в острозі, то укоськається і, хоч його і вернуть, перестане лізти у вічі. Тоді вп'ять кури!.. Погано буде, як він там успів набрехать справникові! Тілько ж Казюка не повинен допустить, распоряженіє здєлано акуратно!

ЯВА ІІ

Сидір (входить). А ви вже тут? Раненько!

Писар. Бо тут і спав.

Сидір. Невже!

Писар. Єй-богу! Не тямлю, як і розійшлися!

Сидір. Добре смикнули!

Писар. А ви хіба менше за мене?

Сидір. Так хоч додому дотяг. Учора старшина казав, щоб виготовили приговор за Бурлаку, до схода. Скоро люди почнуть збиратьсяна сход. Я оце знову декого похмеляв.

Писар (сіда за стіл). Руки так тремтять, неначе пропасниця трусить! (Бере перо.) Еге, й пера не вдержиш! Ні, мабуть, треба пропустить, бо такого тут нашкрябаю, що й сам опісля не розберу. (Чистить ножичком перо.) З тією ще статистікою одно нещастя; треба мерщій кінчать. (Кривиться і береться за голову). Чи вас чортики не хапають?

Сидір. Хапали, та я вже похмелився.

Писар. Так ідіть принесіть мерщій, бо мені треба писать, а тут руки не стоять! Добре, що вчора написав за Петра до учителів. А йому загадували, щоб прийшов? |

Сидір. Аякже, він повинен скоро прийти.

Писар. Треба до схода його вислать, щоб не мішав, бо | як він є, то багато за ним тягне руку. (Передивляється бумаги.) Не сьогодня-завтра буде подтвержденіє від станового. Чого ж ви мнетесь? Ідіть мерщій!

Сидір. Зараз, зараз! Тілько покиньте ви ту статистіку, а пишіть, що нужніще. (Виходить.)

ЯВА III

Писар (сам). Ну, коли ти тут будеш робить? Раз поз раз і оказія! Олексу у москалі здали, то вдвох з старшиною чотири дні і чотири ночі пили. (Крутить цигарку.) Нехай старшина на радощах: він, старий дурень, і досі дума, що Галя піде за нього заміж, як Олекси не стане в селі, а вже я з якої речі пив — сам не знаю. "Пий, — каже, — за те, що розумно придумав і зробив так, що Олекса, маючи вільготу, пішов у москалі". І пили донське, аж у город їздили! Та так був опух від перепою, що як

глянув дома у дзеркало — перелякався: дивлюсь у дзеркало, а звідтіль визира собака. Єй! Оглянувся кругом — собаки й у хаті нема. Коли я гарненько придивлюся, аж то мій вид на собачий перевівся. Після того, мабуть, днів п'ять не пив, поки одтух, і принявся був за статистіку, а тут нова оказія. Тепер, чого доброго, знову до собаки доп'єшся! (Бере бумаги і чита то одну, то другу, показує вид, що не розбира. Одкашлюється і знову чита. Далі бере щоти.) Озимої пшениці посіяно двісті десятин. (Кладе на щотах двісті.) Ні, поставимо сто п'ятдесят... А як скажуть — мало! Нехай двісті. (Щита.) Не виходить ітог, хоть сказися! (Одклада лист і бере другий.) З цією хвормою підождемо — на свіжу пам'ять зроблю. (Бере знову лист і б'є по бумазі.) Оця мені хворма трудна! Позавчора мудровав, мудровав про фабрики — на превелику силу склав. Та ще бог його зна, як воно буде: олійниці не щитав, може, і вони хвабрики? Головоломне діло, а навіщо воно — і сам не знаю. Торік становий лаяв мене, що й опізнився, і напутав багато, і як його й не напутаєш, коли каждодневно в голові чмелі гудуть. (Щита: скида те, що поклав, знову щита.) Чого той Сидір бариться, — уже аж за печінку тягне! Як похмелишся, наче трохи порозумнішаєш. (Щита.) Мужська пола дворян... Скілько їх? (Кладе на щотах.) Тридцять п'ять! Ну, а як більше або менше? (Сміється.) Та нехай ідуть та самі полічать. Тридцять п'ять — так і буде! Женська пола...

ЯВА IV

Петро (входить). Здрастуйте вам та боже поможи!

Писар (здригнувся). Тьфу! Злякав! Не мішай, зділай милость! Женська пола... Де ж вона, та цифра? А бодай тебе... Мішають раз у раз... Загубив... Женська пила... жен-ська пола... Чого тобі треба?

Петро. Хіба я знаю, чого покликали.

Писар. От ти й роби тут статистіку! (Підніма голову.) А, це ти, Петре?

Петро. Я. Що тут за діло таке?

Писар. На тебе учитель жалівся, казав, що ти требував вивчить твою собаку в школі, тоді будеш платить гроші на школу.

Петро. Ну так що ж, що казав? Велике цабе ваш учитель! А за віщо я буду даремно гроші платить? Може, це й не на школу, — почім я знаю? Хіба ви книги нам показуєте.

Писар. Ти, Петре, не вчись у Панаса, бо й тобі те буде, що йому.

Петро. За віщо? От яку обіду зробив учителеві! Я ж і не йому казав, а Сидорові! Та де ж— лізе та й лізе. в вічі:

давай гроші на школу! А я йому й кажу: не дам, бо в мене дітей немає в школі, нехай, кажу, той дає, чиї діти в школі вчаться, а як хочете, кажу, з мене гроші править, то нехай учитель вивчить мого собаку Гарапа читать і писать, однаково у мене дітей нема. Ото тільки всього й казав, для шутки. Який великий гріх!

Писар. Бо й великий! Як ти міг сказать, щоб учитель вчив твою собаку там, де християнські діти вчаться? Тепер он яка тобі покута: візьмеш оцю бумагу і підеш з нею до всіх учителів. Нехай прочитають її і розпишуться, що ти в них був.

Петро. Що ж то за бумага? Може, ще всякий учитель штовхана мені дасть, як прочита її!

Писар (бере бумагу і чита). Слухай: "Господам учителям и учительницам. Волостное правление просыть покорнейше вас, гг. учыеля и учытельныци, розъясныть посылаемому при сем крестьянину Петру Червоненку, как должно обращаться крестьянину к народным учителям, и учительницам, и школам, ибо дозволительно ли выражение его, Червоненка, против учителя в том, что сельския власти понуждали

его, Червоненка, к платежу на школу оклада по разверстке общества, то Червоненко выражался против чести народных учителей, как не имеет детей, то говорит: пусть учитель выучит мою собаку читать и писать в той-школе, где обучаются крестьянски диты, и тогда только он согласится платить повинности на сельскую школу, как не имеет детей, не имевши детей, то волостное правление предполагает лучше идти ему самому в школу и учиться грамоте, а не оскорблять тем народных учителей, ибо хотя собак и обучают, но не такие учителя и не в народных школах, и более того, что собаки грамоте писать и читать выучить нельзя, то разъясните ему, гг. учителя и учительницы, суть дела, как он должен обращаться к учителям и народным школам, не оскорбляя таковых своими выражениями". (Дає бумагу Петрові.) На та іди здоров, бо мені ніколи.

Петро. Що ж воно таке, я нічого не розберу! То це волость хоче мене в школу оддать, чи що?

Писар. Та ні. Підеш до учителів, вони з тебе поглузують трохи, — тямиш?

Петро. А як не піти?

Писар. То в холодну запремо.

Петро. А бодай тебе! І так гірко жить, а тут ще паничів учителями понадавали! Бійся за нього і поза очі що-небудь казать! (Взяв бумагу.) Треба повісить, бісової пари, Гарапа, а то через нього ходи тепер, а все Сидір, це вже Сидір, це вже його масло!

ЯВА V

Сидір (з пляшкою). А цей чого тут?

Петро. Хотів був тобі ребра полічить, та ніколи — піду до учителів, може, порозумніщаю. Прощайте! (Ідучи.) А тії, Сидоре, за брехні своєю смертю не вмреш. (Вийшов.)

Сидір. Ти не дуже...

Писар. Годі вам, давайте! (Потира руки, слину ковта, а далі, сплюнувши, каже.) Та давайте-бо вже, а то неначе хто крючками тягне за печінку!

Сидір (налива). Нате, нате!

Писар п'є помалу, смакуючи. Сидір виймає кусочок хліба і подає;

писар спльовує, нюхає хліб і віддає назад.

Писар. Ну, більше сьогодня не треба. Тепер покурю та й за статистіку! (Робить цигарку.)

Сидір п'є. Чути дзвінок поштарський. Сидір торопко ховає пляшку і чарку, а писар підбігає до вікна.

Тьфу! Думав — становий!

Сидір. А то ж хто?

Писар. Земська пошта... Мабуть, вже є що-небудь за статистіку! Коли б мерщій її здихаться — здається, аж поздоровшаю.

ЯВА VI

Поштар (з сумкою через плече). Здрастуйте!

Писар. А, моє вам почтеніє, Полікарп Данилович! А що новенького?

Поштар. От вам письмо від Казюки, а от вам пошта, може, тут і є що нове. Я вже третій день з города. Поспішаю оце, щоб хоч сьогодня на ніч вернуться, — просрочив трохи. А у вас пошти нема?

Писар. Та єсть тут срочні бумаги про статистіку, та не готово, а через неї й другі бумаги лежать...

Поштар. Ну, бувайте здорові! Ніколи мені... Ще діло е до попа. (Чоломкається і виходить.)

Писар. Ану, зараз прочитаємо письмо Казюки... (Чита.) Бач, ірод !

Сидір (тривожно). А що там?

Писар. Панас наш у городі, подав донос, що гроші оброчні розтрачено, представив приговори підложні; і де він, чорт, достав їх?

Сидір (тривожно). Що ж воно буде тепер?

Писар. Побачимо.

Сидір. Покиньте ви оцю статистіку та робіть, що нам нужніще: пишіть приговор за Панаса, щоб його зараз у острог, тоді й доносові його не так поймуть віри.

Писар (невдоволено). Де ще те теля, а ви з довбнею бігаєте!

Сидір. Як де? Та я завтра сам поїду у город, заарештую Панаса і приведу.

Писар (сердито). Постривайте, ще ж не все прочитав. (Чита.) Бач!

Сидір (тривожно). А що?

Писар. Не мішайте! (Чита.) Он як! Олексу випустять. Панас знайшов у городі нашого попа, і той дав бумагу, що в нього є і мати і що він один син в сем'ї, та ще Петро являвся і дав показаніє, що Олекса один син у матері.

Сидір. Я ж казав старшині: не сваріться з попом, бо пригодиться, — не послухав!..

Писар (розпечатує пакети і чита). От тобі й за Олексу требують об'яснєніє. І статистіку требують! А, бодай тебе в жито головою! Не знаєш, за віщо й браться!

Сидір. Нам найперше треба Бурлаки здихаться. Він всьому причина!

Писар (розпечатавши послідню бумагу, радісно). Попався, попався!

Сидір. Хто? Хто?

Писар (потирає руки). Панаса арештовано в городі. Постривайте. Еге, вже п'ять день, як його заарештували. Що ж воно за знак, що й досі не привели? Може, втік? Ну, причепилась сатана! Як було гарно, поки не було в селі цього пройдисвіта, а тепер хоч тікай. Наробить він клопоту!

Сидір. Приведуть, а ми його з приговором назад, у острог!

Писар. А оброчні гроші де? Хіба не знаєте! Як присікаються зараз, що тоді буде, де їх візьмеш?

Сидір. Та не лякайте, ну вас к бісу! Неначе маленькі, хіба первина! Коли б тілько старшина сьогодня вернувся, щоб назавтра в город до Казюки поїхать, а там вже діло повернуть...

Писар. А де ж старшина?

Сидір. Казав учора, що раненько поїде на базар у Мазурівку. Піду лишень я оце довідаюсь, чи не приїхав старшина. (Виходить.)

ЯВА VII

Писар (один). Ні, скінчу статистіку та й в одставку! Цей Бурлака — чоловік непевний. Олексу вже вернув. Тепера, як громада дізнається, що він Олексу вернув, зараз на його сторону повернеться, побаче, що можна воювать, а тут ще й оброчних грошей нема!! Що Казюка зробе? Хіба діло до весни затягне, побачимо! Черкнем приговор! (Бере бумагу й пише, написавшії трохи, чита, перше тихо, а потім голосно.) "Односелець наш Афанасий Зинченко, возвратившись з бродяжничества, де пробыв более двадцати годов, постоянно предается пьянству и разврату, а з такового поводу бунтует общество, чинит обиды старшим, невзирая на звание..." Здається, добре. (Знову пише.)

ЯВА VIII

Входить провожатии з палицею і бумагою в руках.

Провожатий. Здрастуйте.

Писар (не слуха його і не бачить. Чита). "По таковым прычынам, а равно принимая во внимание неисправимость Зинченка, приговорили: вышеупомянутого Афанасия Зинченка, как испорченного, неисправимого, развратного и порочного

члена общества нашего, бывшего однажды под следствием, который может иметь пагубное влияние на своих односельчан, — выселить в Сибирь, для каковой надобности и передать его в распоряжение правительства, приняв все издержки на общественный счет. Приговор сей представить на утверждение в крестьянское присутствие, а до того

оного Афанасия Зинченка, по приводе его из бродяжества, в котором он вновь состоит, дабы он не скрылся, содержать под арестом при волостном правлении". Ну, слава богу, одною роботою менше! (Глянувши на провожатого.) А тобі чого треба?

Провожатий подає бумагу.

(Прочитавши бумагу.) Якраз поспів: приговор готов, і Бурлаку привели! От радий буде старшина! Де ж арештант?

Провожатий. Нема.

Писар. Як нема? Це ж бумага, що він препровождається за строгим караулом? (Чита.) "Препровождать и наблюдать, дабы арестант в пути следования или во время ночлега не мог учинить побега".

Провожатий. Та він і не біг, а так пішов собі, та й годі.

Писар. Так ти його пустив?

ЯВА ЇХ

Сидір (входить). Ну, слава богу, приїхав Михайло Михайлович! Якось не так страшно, як він дома, а то ви мене

зовсім перелякали тими гаспидськими бумагами. Зараз

і старшина іде за мною.

Писар. От вам нова закуска!

Сидір (тривожно). А що там таке?

Писар. Ось, бачите що! (Показує бумагу.)

Сидір. Та бога ви бійтесь, кажіть мерщій, що там таке, хіба я грамотний, що ви мені бумагу тикаєте!

Писар. Панас з дороги втік! Оце й Провожатий.

Сидір. О!? Так ти такий, голубчику, сторож? Як же ти

смів пустить арештанта?

Провожатий. Хіба я його пускав?

Сидір. А хто ж його пустив?

ЯВА X

Старшина (входить). Кого пустив?

Сидір. Панаса.

Старшина. Хто?

Писар. Оцей чоловік.

Старшина. Га?.. Що?.. Він пустив Панаса?! Закувать його в кандали! Перебрить голову йому! Мало... Убить його як собаку! Бач, як служать обществу! Ти знаєш, кого пустив? Знаєш? Розбійника випустив, він у нас в Сибір при-говорений. (До писаря.) Пишіть протокол.

Писар сіда писать.

Сидір. Пишіть, Омельян Григорович! —

Писар. Та відчепіться!

Провожатий. А навіщо ж розбійника посилають з одним чоловіком? На такого арештанта і п'ятьох мало! Що я йому зроблю, коли він якби загилив мене по потилиці, то, мабуть, би і до завтрього не дожив.

Старшина. Хоч би він і убив тебе, то ти не смів його пускать; куди він, туди й ти!

Сидір. Куди він, туди і ти!

Провожатий. Я йому кажу: ходім, дядюшка, у волость, — а він і не слуха. "Іди, — каже, — коли тобі треба, я там нічого не забув", — та й пішов собі другою дорогою убік.

Старшина. Нехай іде, а ти повинен назирці за ним.

Сидір. За ним назирці.

Старшина (до Сидора). Не мішайся!

Провожатий. Я за ним. Він каже: "Покинь лучче мене, я додому шлях знаю і сам прийду. А щоб мене водили як арештанта — не привик!"

Старшина. А ти злякався та мерщій навтьоки!

Провожатий. Злякалися б і ви такого чоловіка. Він оглянувся та й каже: "Іди ж, іди, чоловіче, прямо у волость, і я туди прийду!" Та так цій слова сказав, що, мені здається, і ви б послухали!

Старшина (до писаря). Пишіть все оце в протокол! А ти, Сидоре, біжи, позви сюди десяцьких та ще візьми чоловіка п'ять з добрими кілками. Тепер я бачу, що він не хотів безчестя, щоб його, такого хороброго

лицаря, привели, а незабаром і сам буде! Певно, що він піде зараз до Галі з звісткою, що Олексу випустять; а ми його там і зв'яжемо зараз та в арештантську, а завтра з приговором в острог. Нехай не гвалтує, іродів син! Отут він мені сидить! Та ззивай людей на сход. (Загляда до писаря в бумагу.) А приговор готов?

Писар (не підніма голови). Готовий.

Старшина (показує на провожатого). Він вам не нужен?

Писар (пише). Ні.

Старшина (до Сидора). Одведи його в холодну, а сам біжи ззивай десяцьких і понятих, та людей на сход, що вони баряться?!

Сидір. Зараз. Знаєте що? Я зайду з людьми в шинок та дам їм по добрій чарці, так вони будуть сміливіїці, як прийдеться з тим іродом воювать, бо він же так не здасться, хіба ви його не знаєте?

Старшина. Добре, добре! Розумно пригадав. Веди ж оцього дурня в холодну.

Сидір (до провожатого). Ходім!

Провожатий. Змилуйтесь, господин старшина! За віщо ж ви хочете занапастить мене? Хіба ж я винен, що мене одного послали провожатим з розбійником?

ЯВА XI

Панас тихо входить і стоїть біля дверей.

Старшина. От ми змилуємся! Пустив арештанта, тепер сам будеш арештант і замість його в Сибір підеш!

Провожатий. Помилуйте, за віщо ж?

Старшина (до Сидора). Веди його! Не пускай арештантів!

Бурлака. Він арештанта не впустив, ось тобі і арештант!

На хвилину картина: старшина, почувши Панасів голос, повертається до нього і мов онімів; писар скочив з стільця, звалив ш,оти, а Сидір, одхилившись, неначе на нього хто замахнувся, хутко виходить.

Полякались, нечестиві! За віщо ти хочеш чоловіка садовить? Від злості, що не по-твойому вийшло? Бачиш, прийшов сам, без провожатого.

Старшина. Прийшов без провожатого, а підеш звідціля з провожатим! Громада приговорила вислать тебе в Сибір! Сьогодня і приговор підпишуть, уже готов он. А прочитайте йому.

Писар одкашлюється і встає.

Бурлака. Не треба!

Писар сідає.

Мовчав би ти лучче! Я знаю, що підлогом можна зробить усе! Але побачимо, як воно дальше буде! Може, ще замість мене ти підеш у Сибір, воряга! Прийде незабаром і на тебе твоя! Ти думаєш, що так тобі пройде? Ні, я тобі кісткою у горлі стану, подавишся! Не справдяться твої гидкі заміри, — не справдяться! Подивись ти в свою душу: хіба тобі щвидко других виносатнть, коли ти сам замазаний, як та ганчірка, що

каглу затикають? У вічі не глянеш сміливо! Старшина, Не смій розказувать у волості,, я тобі тут рот заткну!

Бурлака. Ні, я тобі заткну! Украв громадські гроші Е та й баришуєш з жидом; підлогом хотів парубка віддать у москалі, щоб жениться на його дівчині; підлогом наділи у людей поодбирав; підлогом хочеш і мене запакувать, та ще й рота затикаєш? А не діждеш ти, фойднику всесвітній, щоб я мовчав!

Старшина (до провожатого). Бери його, це твій ареш|тант, і веди в холодну, а то я тебе запру!

Провожатий хоче брать.

Бурлака. Не зачіпай, дурню! Він бреше. Ти бачиш, І' я осьде у волості стою і не втікаю ні від тебе, ні від нього, нехай сам бере, як йому треба! (Підступа до старшини, .а той відходить до писарського стола.)

Писар ні в сих ні в тих.

Чого ж ти тікаєш від мене? Я хочу тобі подякувати за твій приговор!

Старшина (перелякано). Чого тобі треба?.. Не лізь! Омельян Григорович, де ви у бісового батька? Він тут задавить мене!.. Пишіть протокол!

Писар. Де два б'ються, третій не мішайся.

Бурлака (припер старшину до столу). Злодюга, де твоя честь? У!! (Неначе хотів кинуться на нього, та опам'ятався.) Тьфу! Смердючий, рук паскудить не хочу! (Відходить.) В Сибір! За що ж? Я не вкрав, не вбив, кривди нікому не зробив; хотів овець оборонить від вовка, а вони самі йому в зуби лізуть! Пропадайте ж, коли так! (До старшини.) Пам'ятай,

Михайло, що буде каяття — не буде вороття, і з Сибіру є сюди шлях!.. (Виходить.)

Завіса.

ДІЯ П'ЯТА

У Галі в хаті.

ЯВА І

Галя (сидить за столом замислившись). Нещасна моя Доля! От уже друга неділя, як Олексу приняли у москалі, а дядько Панас пішов з села і вістки не подає. Мати сердяться, щодня силують, щоб ішла за противного, осоружного старшину. Що його робить у світі божому, і сама не знаю.

Зеленая ліщинонько,

Чом не гориш, та все куришся,

Гей, молодая та дівчинонько,

Чого плачеш, чого журишся?

Ой якби я суха була,

Я б горіла — не курилася,

Ой коли б знала, що за ним буду,

То не плакала й не журилася.

І не плакала б, і не журилася.

А як його не вернуть, а мене присилують вийти за старого Михайла, сама собі смерть заподію.

ЯВА II

Олена (входить). Добривечір, сестричко!

Галя (сполохнувшись). Ох, як ти мене злякала! Ну тебе!

Олена. Ото, яка-бо ти стала полохлива! А все через те, що журишся. Ти вже й на себе не похожа. Не журися, сестро, бог милостивий, Олекса вернеться: мати казали, що якусь бумагу дядько Панас подав, і начальник обіщав відпустить Олексу зовсім.

Галя. А мати коли бачили дядька Панаса?

Олена. Та вже, мабуть, днів п'ять, як вони приїхали з города.

Галя. Чом же й досі ти не забігла до мене? Розкажи ж, сестро, що мати казали, чи бачили Олексу?

Олена. Та я за тим же й забігала, щоб розказать. Я сама тілько вчора прийшла від Шуляка — була коло машини. Оце зараз іду до Палажки, щоб віддала хліб, — вона у нас позичала, — а мати ждуть сьогодня Олексу кажуть, що безпремінно буде. Вони, ненько, цілий сувій полотна віддали якомусь писареві, щоб скоріще Олексу пустили. Обіщав, що в п'ятницю, цебто сьогодня, Олекса вернеться.

Галя. Дай боже! Ти не чула, сестро, що то вчора про дядька Панаса всі громадяне судили у волості!

Олена. Ох, чула! Бодай не казать! Вітчим казали, що дядька Панаса засудять кудись далеко.

Галя. За віщо ж?

Олена. Не знаю.

Галя. І ні один не заступився?

Олена. Заступався, кажуть, Петро, боже, як заступався, і ще дехто; так Петра кудись послали, а сьогодня сход; оце зараз пішов вітчим туди. Прощай, сестро, мені ніколи.

Галя. Посидь трошки, матері нема, пішли до Савчука на той бік, а мені важко одній сидіть, аж плакать хочеться.

Олена. З радістю посиділа б, та нема часу. Якщо Олекса прийде сьогодня, то я дам тобі звістку.

Галя. Скажеш йому, щоб до мене зайшов, мені якось ніяково іти до вас.

Олена. Добре. Він тебе визве, як перше викликав! Прощай! (Виходить.)

ЯВА III

Галя (одна). Бідний дядько Панас! Вони за всіма оступаються, а всі проти них! А може, єсть такі, що жаліють, але що з того: тут він тебе жаліє, а тут же біда трапилась, не посміє голосу одвести, щоб зарятувать чим! (Мовчить.) Ох, як важко на душі! Дядько Панас був мені і Олексі замість рідного батька, а скілько він помагав і другим?! От тобі дяка яка! Коли б йому звістку подать про те, що тут без нього сталось, може б, він

сюди не вертався?:. (Мовчить.) Яле тепер мені з Олексою щастя буде, коли такого чоловіка, що замість рідного батька був, запакують... і запакують, певне, через мене!.. Господи! Не допусти дядькові Панасові попастись в руки ворогам його! Тільки подумаю про це, то зараз за серце вхопить, мов гадина коло нього обів'ється! Нудно ж мені тепер отут в селі сидіть, покинула б все і пішла б світ за очі, якби не мати!

Ой глибокий колодязю,

Золотиї ключі,

А вже ж мені докучило,

В світі горюючи.

ЯВА IV

Входить Бурлака і слуха послідні слова пісні.

Бурлака. Чого тобі, дочко, горювать? Твоя доля ще не вмерла!

Галя (здригнувши, обертається). Дядько! (Кидається йому на шию і цілує.) Батьку мій ріднесенький!

Бурлака. Годі, дочко, годі, заспокойся!

Галя (усміхається і сльози утира). Як мені радісно і як мені тяжко, що ви прийшли!

Бурлака. Чого ж так: і радісно, і тяжко?

Галя. Ви ще не знаєте, що тут...

Бурлака. Знаю вже. Я давненько прийшов в село, та декуди заходив і де про що довідався. Старшина хоче здихатися мене. Вже скілько днів поїть громаду, щоб зробили приговор вислать мене в Сибір. Сьогодня й я його бачив у волості, він хотів арештувать мене, та побоявся силою лізти, бо нікого у волості, як на те, не було. У мене в голові миттю пронеслась думка там же задавить його, анафему, і вже підступив до нього, всередині аж трусилось, і в голові почало шуміть. Якби ще одна хвилина, одна ураза — і закипіло б отут. (Показує на груди.) І зробив би те, що тілько думкою пронеслось в голові; але він так злякався і таким гидким мені здався, що я тілько плюнув йому межи очі та й пішов. Там сход збирається. Заходив оце до Петра, — дома нема, кажуть, кудись послали. Тепер не буде кому і заступиться. Важко мені, дочко, на душі, гріха боюся, а без гріха не обійдеться, бо мене всього вогнем палить, як я подумаю, яку неправду хочуть дурні вівці зробить! Просив Семена, щоб прийшов сказать, що там громада зробе. Якщо приговорять, — то, щоб не лізти гріхові в вічі, я зараз-таки вп'ять змандрую. Поїду знов у город, там найшов доброго чоловічка, він порадить, як і що робить. І зайшов тілько для того, щоб тебе побачить і розказать тобі, що Олексу не сьогодні-завтра вернуть. Я доказав, що його підлогом одрізнено від матері і показано одинцем. Недовго воювать старшині, скоро повинен приїхать на слідство непремінний член.

Галя. Тяжко бачить, що ви нам щастя готуєте, а собі напасть накликаєте. Не радісно мені тепер і Олексу бачить, коли вас на старість зашлють в чужий далекий край.

Бурлака. Не кажи так, дочко, бо ти мене розсердиш! Що б ти сказала, якби чоловік топився, а я кинувся рятувать його та й сам потонув? "Божа воля", — сказала б. Отже, й тут так. Я потону, а ти і Олекса будете жить. На безталанні одного виростає щастя другого! Все од бога! Та ще поборемося, може, ще й не потону. Не журися, будь розумна, люби, Олексу по-прежньому, то й будете щасливі, а я свій вік прожив горюючи — мені однаково. А мати де?

Галя. Та пішли на той бік, вже скоро повинні б і прийти. Може, ви, дядечку, чого-небудь попоїли б?

Бурлака. Хотілось дуже їсти, та й перехотілось спересердя.

ЯВА V

Семен входить.

Бурлака. Ну що?

Семен. І не розбереш, такий гвалт. Більша половина так іде, щоб підписать приговор, і вже пішли у волость.

Бурлака. Продають! (До Галі.) Якщо є лишній хліб, то дай мені на дорогу та знайди мої сакви і пояс, що я зоставив у вас, як їхав у город.

Галя. Зараз, дядечку, сакви й пояс, здається, в комору мати поклали. (Виходить).

Бурлака. А ти, Семене, біжи зараз запрягай коней та повезеш мене у город. Я зараз до тебе зайду.

Семен. Я скоро справлюся, а ти не барись. (Виходить.)

ЯВА VI

Бурлака (один, довго мовчить). От тобі й дожив віка меж своїми людьми! Ріс, у степу, старіти став у степу, в степу й помру! Важко на серці! Один, скрізь один! Чудно склалась моя доля! Чи воно без талану чоловік уродиться, чи талану у бога не заробить?.. Голово, вже стара голово, де прихилишся? У Крим... Знов перекопські степи... Там всякий кущ і камінець буде нагадувать молодість, що марно, марно пройшла!..

Ох! Що, де я? Ще розкисну чого доброго! Якось так гидко на душі, і ніби аж плакать хочеться, цього ще ніколи не було.

ЯВА VII

Входить Галя, несе сакви і пояс, на которому в піхві ніж чабанський прив'язаний.

Галя. Нате, дядечку, сакви — тут я поклала кусок сала і хліб.

Бурлака. Спасибі тобі. Що ж це матері нема так довго? (Зніма з пояса ніж і підперізується, надіва через плече сакви.) Нехай ніж зостанеться, бо по городу недобре якось з ножем ходить. (Кладе ніж на стіл.)

Галя. А хіба ви зараз-таки й підете?

Бурлака. Мені нічого тут ждать, дочко, бо вони знущаться будуть надо мною. Поїду в город, і якщо по закону не можна буде дулі піднести громаді, то подамся знову в степи — там легше жить з вовками-сіроманцями, ніж тут з темними людьми, ще дурніщі від овець, а лукаві, як сам сатана.

Галя. Дядечку, голубчику! Я .покину все, прийду до вас і буду доглядать вашу старість!

Бурлака. Золоте в тебе серце! І я рад, що воно достанеться. моєму племеннику. Живіть тут, як вам бог дасть; про себе ж дам тільки тоді звістку, коли можна буде обох вас біля себе поселить і хазяїнами зробить. Не журись, дитино моя. Одно вже те, що я буду знать про ваше з Олексою щастя, надасть мені сил легше перенести все те, що зо мною може бути. Ви молоді, ваша доля попереду, а моя що? Мені не страшне ніяке горе! Досада тільки їсть мою душу, як згадаю овець, котрих поїдом їсть Михайло, а вони ще й прислужують йому. Та що маєш робить? Ет, тілько розвередиш болячку, як почнеш про це балакать! Прощай,

мабуть, я матері не діждуся, а мені не хочеться з Михайлом знову побачиться.

Галя (обніна його). Мій батько, наша оборона, не здолаю свого горя! Я день і ніч буду молить бога, щоб він послав вам луччий талан на старість. О, якби ви знали, як у мене серце болить! Я рада лучче зараз умерти, ніж роз'єднаться з вами, та ще, може, й навіки!

ЯВА.VIII

Ті ж і Олекса, входить хутко і весело.

Олекса. Здрастуйте! О, й дядько тут! (Обніма Панаса і цілує. До Галі.) Зоре моя, чого ж ти така смутна, не ясна? Мене зовсім пустили, тепер ми будемо щасливі! Ти мовчиш? А ви, дядьку, що це, в дорогу.наче налагодилися? Я ума не приложу, що тут скоїлось?

Бурлак . Я в дорогу, а зоря твоя пояснішає, як хмара, що трошки затягнула її, одійде далі. Галю, не сумуй! От твоє щастя! (Показує на Олексу.) Живіть любенько, і мені в далекій стороні буде радісно згадать про вас. Прощайте ж! Де буду — дам звістку.

Олекса. Що ж це таке, дядьку?

Бурлака. Старшина підвів громаду зробить приговор, щоб заслать мене на Сибір, так я оце піду шукать правди, а не знайду — утечу туди, де людей нема! Мені ніколи балакать. От вам мій заповіт: поберіться на цім же тижні — я "вас благословляю. (Обнімає Олексу, а потім Галю.) Е! Ще розплачусь. (Іде до дверей.)

Двері одчиняються, і в хату входять Михаило і чоловіка п'ять з дрючками; Панас одступа трохи.

Шукають моєї погибелі! Серце чуло лихо, недурно воно щеміло!

Старшина. Тепер, голубе, тобі нікуди тікать більш! (Показує на людей з дрючками.) Й ще надворі стілько ж.

Бурлака (до старшини). Диявол ти лютий — гірш диявола! (До понятих.) Ви куди лізете? Чого вам треба? Нехай він зна, чого шука, а ви хіба знаєте? Кожний з вас і рідної дитини своєї не захистить, як оцей диявол захоче її з'їсти. Він кров вашу п'є, а вам дасть чвертку горілки, купленої на ваші ж гроші, то ви раді помагать його диявольським замірам!

Старшина. Що ви на нього дивитесь? Він всіх вас у вічі лає! Беріть його, йому найкраще місце в острозі. Накладай на нього заліза, щоб знов не втік.

Сидір Ось і путо.

Бурлака. Бідні, бідні ви люде! Темні! Хто більш усього вас любе, — того ви женете від себе. Що ж я вам зробив? Чим против вас провинився? За що ви таким соромом покриваєте мою голову на старість? За те, що вам хотів послужить? Іуди, іуди! Продаєте вашу душу і совість!

Галя (падає на шию Бурлаці і ридає). Дядечку, голубчику, сиротами нас покидаєш...

Старшина. Що ви слухаєте його теревені! Сидоре, накладай на нього заліза!

Бурлака (здригнув, мов гадина полізла за пазуху, а потім до старшини). Згнущайся, згнущайся! Тепер твоя сила!

Сидір наклада заліза.

(До понятих.) Будьте ж ви тричі прокляті! Весь гріх на ваші голови ляже!

Старшина (придивляється, як путо надіто). Поверни замок у той бік — ногу буде мулять.

Олекса. Дядьку, Михайло Михайловичу, господин старшина! Змилуйтесь, не згнущайтесь над дядьком. Пустіть його; він не втіче! Що хочете, зроблю для вас: два годи буду наймитом без жодної заплати.

Бурлака. Олексо, не проси його, смердючого, розбійника! Не варт він того, щоб до нього й балакать, а не то просить таку гадину!

Старшина. То ти ще й тепер будеш лаяться? Безштанько, голодранець! На ж тобі! (Б'є Бурлаку в лице.)

Бурлака. О-о-о! (Хвата з столу ніж.) Так здихай же, пекельна душа! (Кидається на старшину.)

Галя (переступа йому дорогу). Дядьку, не занапастіть себе!

Старщина. Візьміть його, розбійника!

Бурлака хвата його за барки.

Рятуйте!

Писар (вбігає торопко). Михайло Михайлович! Приїхав ісправник і непремєнний член, волость запечатали...

Бурлака (випускає старшину, кида ніж). Впору приїхали! Не допустив мене господь многомилостивий до великого гріха!

Старшина стоїть як громом прибитий.

Завіса.

1883. Єлисаветград